

LA CIUTAT ROMANA DE IESSO. PARC ARQUEOLÒGIC DE GUISSONA (2011-2014)

Josep Guitart ^{a,b}, Joaquim Pera ^a, Núria Romani ^b, Núria Padrós ^a, César Carreras ^a,
Esther Rodrigo ^b, Josep Ros ^c, Gemma de Solà ^c

RESUM

En el quadrienni 2011-2014, el projecte d'excavació de la ciutat romana de *Iesso* ha centrat els seus esforços en l'excavació de dues zones del barri septentrional de la ciutat romana: l'entorn periurbà immediat a la muralla i la porta nord, i les termes públiques, ambdues situades al recentment renovat Parc Arqueològic de Guissona. Amb aquest article es presenten les novetats arqueològiques més significatives d'aquests dos sectors: a la Zona Muralla, la identificació d'un edifici extramurs de dues plantes, amb un gran pati obert i un pou d'aigua associats, i a la Zona Termes, el coneixement de la zona enjardinada al nord dels banys públics altimperials, anteriorment ocupada per un barri de cases republicà.

PARAULES CLAU

Iesso, Muralla, Termes, ocupació periurbana, barri de cases republicà.

ABSTRACT

During the last four years 2011-2014, the Roman Town of Iesso Archaeological Project has focused its efforts on excavating two main spots of the northern neighbourhood: the suburban surroundings close to the town defensive wall and the north gate (Muralla area), and the public baths (Termes area), both included in the recently renewed Guissona Archaeological Park. The aim of this paper is to present the latest results of the archaeological research carried out; in the Muralla area, the characterization of a two-storey extramural building, with a front yard and a well; and in the Termes area, the identification of a garden area in the north of the Early Imperial public thermae, and a previous Republican neighbourhood.

KEYWORDS

Iesso, defensive wall, baths, suburban occupation, Republican neighbourhood.

*a. Universitat Autònoma de Barcelona.
b. Institut Català d'Arqueologia Clàssica.
c. Museu de Guissona.*

INTRODUCCIÓ

L'inici del quadrienni 2011-2014 coincidí amb la inauguració, el 10 de setembre de 2011, del Parc Arqueològic de Guissona i del Museu Eduard Camps-Centre de Interpretació del Jaciment, després de l'execució d'un projecte finançat amb fons FEDER encaminat a assegurar la conservació i la difusió de les restes arqueològiques del quadrant nord de la ciutat romana de *lesso* descobertes en les excavacions portades a terme des de 1990.

Amb aquesta actuació, la visita al Parc Arqueològic, que té unes dimensions properes a les dues hectàrees, va quedar ordenada amb uns itineraris que transcorren pel mateix traçat dels carrers de la ciutat romana i permeten al públic copsar les característiques del seu urbanisme regular. El Parc té de moment tres sectors, els quals han estat suficientment treballats i interpretats, que es constitueixen en tres punts d'interès notable per a la visita: les restes de la fortificació de la ciutat, amb la muralla, la porta nord que coincideix amb el *cardo maximus* i la torre de defensa que la flanquejava; les restes de les termes públiques de *lesso*, amb el seu edifici termal i un pati amb una gran *natatio*; i en l'extrem oriental del Parc, les restes d'una casa senyorial situada a prop de la muralla, que ens posen de manifest l'evolució urbana d'aquest sector des d'un barri de cases modestes de la primera meitat del segle I aC fins a aquesta gran residència que ocupava bona part de la zona al segle II dC (Guitart et al., 2014, p. 21-38).

A partir d'aquesta nova situació, la continuació de la recerca arqueològica al Parc s'ha programat tenint en compte aquest doble objectiu: l'aprofundiment del coneixement arqueològic del jaciment i les estratègies museístiques del Parc. Això ha portat a focalitzar els esforços i el pressupost disponible per a les quatre campanyes d'excavació portades a terme de

2011 a 2014 en dos punts concrets (fig. 1):

D'una banda, a la zona de la muralla i la porta nord de la ciutat, on ja havíem detectat la presència de les restes d'un edifici fora muralla, que probablement va ser fora de la ciutat, malgrat que encara conservés la seva funció simbòlica i jurídica de separar el dintre i el construït ja en època imperial romana quan la fortificació havia ja perdut el seu paper pròpiament defensiu. L'interès arqueològic d'aquestes construccions extramurs (segurament ben representatives d'una de les transformacions que devia viure la ciutat al llarg de la seva trajectòria) i el fet que aquest indret del parc sigui, en l'itinerari de visita previst, el lloc on el visitant tindrà el seu primer contacte amb el jaciment, han aconsellat procedir a la seva excavació en extensió.

Paral·lelament a la zona de les termes públiques, després haver fet un sondeig en profunditat en el pati del complex termal, s'ha estès l'excavació en profunditat del sector al nord de la *natatio* i d'aquest pati. En aquest lloc, sota un espai probablement enjardinat de la fase d'ampliació de l'edifici termal de mitjan segle I dC, preveiem que molt probablement es podrà posar al descobert en extensió un conjunt significatiu de cases dels moments inicials de la ciutat en el segle I aC, que van ser enderrocades i les seves restes soterrades quan es van ampliar les termes públiques un segle després, a mitjan segle I dC. Si aquesta expectativa es concreta satisfactòriament, la visita d'aquesta part del parc es podrà enriquir considerablement de contingut i significació.

En aquesta comunicació a les jornades presentem un avançament dels resultats que estan donant aquestes dues actuacions en curs que caldrà prosseguir en les properes campanyes.

Figura 1. Vista aèria del Parc, amb situació de les dues zones intervingudes aquests darrers anys indicades.

LES CONSTRUCCIONS EXTRAMURS A LA PORTA NORD DE IESSO

Els antecedents

El 1983, el programa de prospeccions portades a terme al sector nord de Guissona va permetre identificar per primera vegada part del traçat de la muralla de Iesso al límit septentrional de la ciutat (Garcés et al., 1989; 1993; 1998). Amb aquesta excavació es va poder determinar que, constructivament, la muralla estava formada per un doble parament d'obra poligonal unida amb argila i un rebliment entre ells, que es componia de terra i pedres de forma i dimensions irregulars. També es va poder proposar, per a la seva construcció, una forquilla cronològica d'entre l'últim quart del s. II aC i el primer quart del s. I aC. Les prospeccions també van afectar la zona immediatament extramurs del sector nord de la ciutat on es va fixar l'existència de murs i paviments, amb els quals es documentava ja l'existència d'una estructura periurbana a les immediacions de la muralla nord de Iesso.

Les evidències de la conservació i potència de l'estructura defensiva constatades amb els sondejos dels anys 80 i l'adquisició de tres noves finques el 1999, incorporades al Parc Arqueològic, van fer plantejar finalment una excavació en extensió del sector nord de la muralla de la ciutat, que va perllongar-se fins al 2002.

Els resultats que van oferir els quatre anys de campanyes arqueològiques van ser notables (Guitart et al., 2005, p. 174-180) (fig. 2). En primer lloc, es van identificar més de 17 m lineals del traçat de la muralla cap a l'oest de la porta nord de la ciutat, bona part amb orientació est-oest, i un petit tram de poc més d'un metre on el recinte murat gira 27° cap al sud-oest. Cap a l'est, no es conservava cap vestigi de la muralla i sí, en canvi, una ocupació tardana del sector, representada per diversos enterraments.

Una altra de les estructures localitzades amb aquestes campanyes d'excavació va ser la torre de defensa. Es tracta d'una estructura defensiva que flanqueja la porta per l'oest, de planta quadrangular i completament adossada al parament de la muralla. La torre, de grans dimensions (8,75 m d'amplada i 5,75 m d'avançada) presenta la mateixa tècnica constructiva que la muralla i, com aquesta, s'assenta directament sobre el terreny natural.

La porta va ser un altre dels punts intervinguts. Es va localitzar un paviment de petits còdols sobre una base de lloses a la

Figura 2. Vestigis de la muralla, la torre i la porta nord, excavats entre 1999 i 2002. A l'angle dret de la imatge, la part descoberta de la construcció extramurs.

zona d'entrada, així com un gran bloc escairat, base de la polleguera del batent oriental de la porta d'entrada de la ciutat, fet que ha permès calcular els seus 2,80 m de llum. Sembla, però, que aquesta no va ser l'amplada original de l'accés, sinó una reducció feta en un moment posterior.

Entre el 2001 i el 2002, a la zona extramurs es va localitzar en extensió la construcció ja identificada el 1983, gairebé a tocar del parament exterior de la muralla i de la torre, però deixant escrupolosament un estret *ambitus* de separació respecte a aquestes. D'aquest edifici se'n va detectar una estança, la coneguda com a Àmbit 1 (fig. 2), que s'erigia a l'oest de la torre de defensa, just en l'angle que forma aquesta amb el recinte murat, de la qual es van identificar els últims nivells d'ús.

El 2010 es va plantejar la represa dels treballs d'excavació a la zona Muralla amb l'obertura en extensió d'aquest edifici extramurs ja parcialment localitzat en les campanyes fetes a l'indret anteriorment.

L'EXCAVACIÓ FORA MURALLA 2011-2014

Aquests darrers anys s'han obert dos sectors d'excavació, el 4 i el 5 (fig. 3 i 4), amb l'objectiu de delimitar l'extensió i organització de la construcció extramurs i detectar-ne la interpretació i naturalesa.

L'excavació en aquests sectors ha permès conèixer la configuració de la construcció extramurs i detectar dues fases constructives (fig. 8) (ja que l'edifici va ser àmpliament remodelat en un determinat moment) i dues fases en les quals l'edifici ja no està en ús: una primera, ben coneguda, d'abandonament, enderroc i espoli de la construcció, i una segona, més avançada, de reutilització de tot l'entorn com a àrea de necròpoli.

La fase millor coneguda per ara és la darrera en què l'edifici extramurs estava en ús (fig. 4). D'aquest moment hem documentat sis estances de l'edifici: l'Àmbit 1, ja identificat anteriorment, cinc habitacions més, els Àmbits del 2 al 5, i el pati, a més d'una gran zona oberta, a l'oest de la edificació (fig. 3). Fins al moment, sembla que s'ha determinat l'extensió total de l'edifici per l'est i per l'oest i, en canvi, no s'ha pogut definir-ne l'extensió pel nord per qüestions pràctiques, ja que actualment es troba fora de la zona excavable, sota el circuit de camins de visita del Parc. La presència d'un portal d'accés al mur est de l'A-1, just al límit del sector, més enllà dels límits nord suposats per les estances que conformen la part meridional de l'edifici, apunten a l'existència d'un conjunt d'estances simètriques a les primeres, totes obertes a un passadís central a cel obert i possiblement porticat, tal com semblen indicar les dues bases identificades a 1m i a 1,5 m del punt final dels murs mitgers respectius dels A-1, A-2 i A-3 (UE 3152 i 3153). Amb les dades disponibles fins al moment, suposem que cap d'aquestes estances disposava de tancament septentrional, és a dir, que s'obrien directament a aquest pòrtic, que feia, segons la hipòtesi que plantejgem, d'eix de simetria de la construcció.

A hores d'ara, s'ha identificat la bateria d'habitacions de la suposada meitat sud del complex: l'A-1, l'A-2, i l'A-3, orientades nord-sud i obrint-se cap al nord, i limitant amb l'A3, el 4 i 5, orientats E-W. Les estances tenen diverses mesures i proporcions, segurament responen a diverses funcionalitats. L'A-1, rectangular, de 3,6 m per 4,4 m (aproximadament 16,6 m²), de funció indeterminada; l'A-2, molt més reduït, de 1,5 per 3,4 m

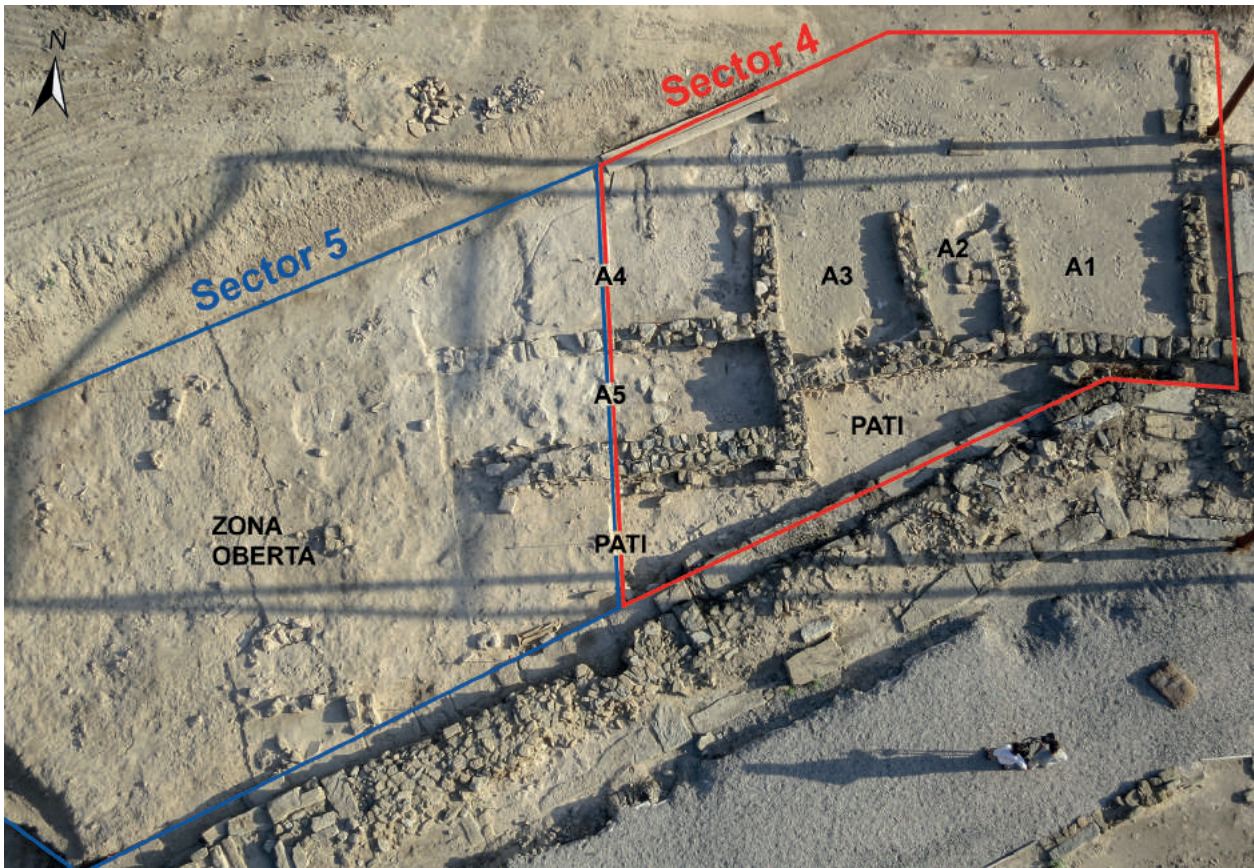

Figura 3. Vista aèria de la zona Muralla amb els dos sectors d'excavació i els àmbits de l'edifici extramurs indicats.

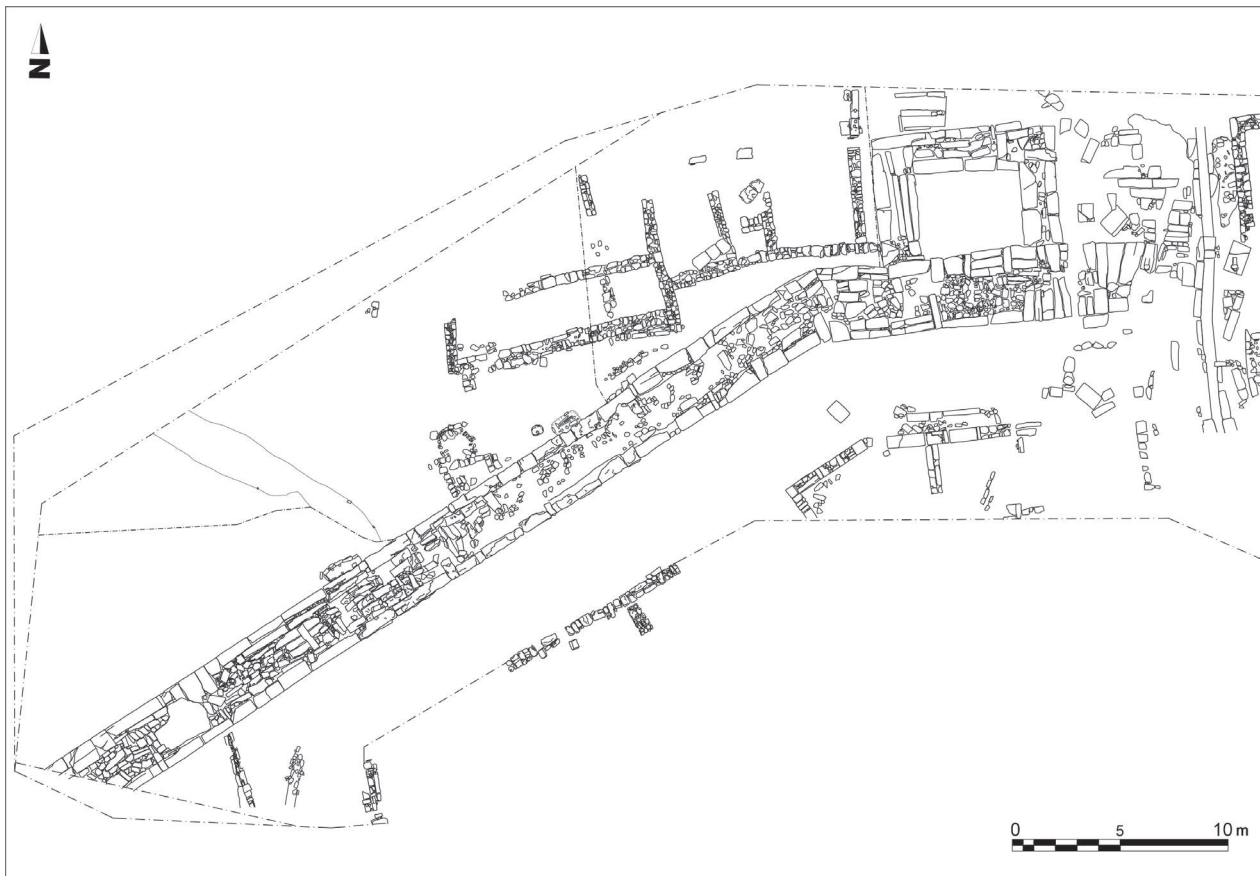

Figura 4. Planta de la zona Muralla, amb l'edifici extramurs i el seu entorn (dibuix i topografia: UDG. ICAC).

Figura 5. Vista del pati sud des de l'oest. A la dreta, en primer terme, el clavegueró d'una fase anterior del pati, i darrere seu l'estrat de deixalles UE 3138 a mig excavar. A l'esquerra, els dos murs de les dues fases de l'edifici: UE 3120, anterior i, parcialment desmuntat, funcionant com a banqueta de UE 3131, construït en la darrera fase de l'edifici.

(5,4 m²). En aquest cal destacar la troballa del que semblen ser dos graons d'una escala i també el marxapeu d'un accés que comunicava aquest àmbit amb el pati. Aquests elements ens permeten interpretar que l'A-2 era una habitació de comunicació interna i externa de l'edifici, que permetia l'entrada al complex des del pati posterior i servia de caixa d'escala d'accés a un pis superior, l'existència de la construcció del qual s'ha deduït a partir d'aquest element. L'A-3 és la tercera estança que formava la bateria d'habitacions orientades nord-sud. És de dimensions similars a l'A-1: 4,5 m de llargada i d'amplada

lleugerament més reduïda, 2,7 m (aprox. 11,4 m²). El mur de tancament oest de l'àmbit (UE 3130) estava parcialment desaparegut, afectat per una rasa d'espoli en forma de creu (UE 3125) que també va afectar el mur parcial de tancament de l'estança pel nord i el de tancament nord de l'A-4. A l'est de l'A-3 s'hi disposaven dues estances més, l'A-4 i l'A-5, amb les quals ja es configura la totalitat de la construcció. A diferència de les anteriors, aquestes estaven orientades oest-est, obertes cap a l'oest i ambdues limitant amb l'A-3 per l'est. Es tracta de dues estances d'estructura molt allargassada, aparentment de dimensions similars, tot i que de l'A-4, la de més al nord, no se n'ha localitzat el tancament nord, també afectat per la rasa d'espoli anteriorment mencionada. L'A-5, de la qual es tenen tots els murs que la formen, mesura 2 m d'amplada per 9,90 de llargària (aprox. 21 m²) i, segons sembla, marca la rasa d'espoli UE 3125; l'A-4 era més ampla, 3,1 m, però igual de llarg (aproximadament 31,5 m²). El tancament oest de l'edifici, que tot just va ser identificat a la campanya de 2014 i del qual encara es té una informació molt parcial, sembla anterior als murs fins al moment descrits, per la fondària a la qual discorre i pel fet que no està orientat perpendicularment a la resta de murs que formen l'A-5. Pensem, però, que els límits d'aquesta última fase constructiva de l'edifici probablement també es trobaven en aquest punt, amb un tancament amb mur o simplement oberts directament cap a l'oest, ja que a partir d'aquest punt ja ens apareix la darrera pavimentació (UE 3548) de la mencionada zona oberta i, per tant, no hi podia continuar la construcció.

A la part sud de la bateria d'habitacions s'hi obria un espai descobert, interpretat com a pati, que ve definit pel límit meridional de la construcció i el parament exterior de la muralla (fig. 5). En aquesta darrera fase constructiva, la connexió amb l'edifici i el seu ús com a espai útil es fa clarament palès amb la construcció del ja esmentat portal que comunica el pati amb l'A-2, la suposada caixa d'escala a un pis superior. L'elevat desnivell d'aquest nou portal amb el sòl del pati d'aquest moment es salva amb la creació d'un rudimentari graó de terra compactada (UE 3105), erigit en aquest moment. L'estrat d'abocament de deixalles localitzat al pati (UE 3138), amb elevada presència d'àmfores pràcticament senceres, demostra també que aquest pati va ser emprat com a àrea auxiliar de l'edifici.

Figura 6. Gran zona oberta a l'oest de les estances de l'edifici extramurs (a l'esquerra), i detall de l'estructura de dos cossos adossada a la muralla (a la dreta). Al seu voltant, es pot observar detalladament la pavimentació de graves que s'estén per tota la zona oberta.

Al lateral occidental de la bateria d'estances s'estenia una gran zona oberta (fig. 6), que en una superfície d'uns 3.700 m² presenta una pavimentació de graves compactades (UE 3548) i alguns vestigis d'estructures de natura encara indeterminada. Entre aquestes, destaca una construcció de dos cossos: un primer, rectangular, adossat a la muralla, i un segon cos circular, al nord d'aquest (fig. 6). Per ara, la informació aportada per l'excavació sembla indicar que aquesta estructura va ser contemporània al darrer nivell d'ús del pati i, per tant, a l'última fase d'utilització de l'edifici extramurs. En qualsevol cas, aquesta zona oberta devia tenir segurament una estreta relació funcional amb l'edifici, de tipus productiu o de serveis. Pel que fa a la tècnica constructiva, tots els murs de l'edifici, almenys la part conservada, que correspon al sòcol de la paret, estan construïts amb una tècnica molt comuna en el jaciment, a mig camí entre un *opus pseudo-vittatum* i la maçoneria en pedra unida amb argila, és a dir, amb la col·locació de pedres més o menys escairades i de mesures diverses intentant formar filades amb tendència a la regularitat. La major part dels murs de l'edifici tenen 50 cm d'amplada, lleugerament més gruixuts els de tancament sud de la bateria d'estances (UE 3131 i 3037), és a dir, el perímetre exterior de l'edifici, al voltant de 65 cm. Totes les estances disposaven de paviments de terra piconada amb àrids de composició més fina i, en canvi, a les àrees obertes, és a dir al pati posterior de l'edifici i a la zona oest, amb la presència de graves de granulometria major.

Quant a la cronologia del moment en què es va fer l'àmplia remodelació de l'edifici, l'excavació de l'última fase de pavimentació del pati i del nivells de deixalles abocat contra la muralla han aportat una datació provisional de mitjan s. I dC. Cal dir, però, que fins que no s'excaven els nivells d'ús i pavimentació localitzats a la resta d'àmbits no es podrà donar com a definitiva aquesta datació, ja que, segons el que s'ha vist fins ara amb la seqüència estratigràfica, és possible que la zona del pati funcioni amb una dinàmica constructiva lleugerament diferent que la resta de la construcció.

Una de les fases més ben documentades, però, és la d'abandonament de l'edifici. D'aquest moment s'han localitzat diversos retalls, fosses i abocaments que afecten els diversos àmbits: una gran i poc profunda fossa a l'A-4 (UE 3133-3522, rebliment; UE 3132-3521, negativa) (fig. 7), un potent retall i abocament a l'A-5 (UE 3530), que afecta i fa desaparèixer

completament els nivells de pavimentació de l'última fase de l'estança), un gran forat de funció indeterminada, al costat de la muralla (UE 3547; rebliment UE 3546) i tres rases de recuperació de pedra, que afecten el mur de separació entre l'A-3 i l'A-4 (UE 3125) (fig. 7), el mur de separació entre l'A-4 i l'A-5 (UE 3562) i el de separació entre l'A-5 i el pati (UE 3131). La fase d'abandonament del sector culmina amb un estrat d'enderroc i abandó generalitzat (UE 3038, 3039, 3055, 3100, 3101, 3501, 3506 3507, 3510), on s'han recuperat milers de fragments de teules i ímbrexs procedents de les cobertes caigudes i gran quantitat de ceràmica de taula, cuina i transport, que tapava totes les estructures conservades i segellava tot l'edifici (fig. 7).

L'anàlisi dels materials arqueològics recuperats ha permès datar aquesta fase entre el final de s. II dC i la primera meitat de s. III dC. Les formes de TSA A, Lamb. 3b2 i Lamb. 3c1, de finals del s. II dC i segona meitat del s. II dC, respectivament, marquen l'esmentat horitzó cronològic, confirmat per la presència d'un potent conjunt d'africana de cuina, majoritàriament amb formes del s. II dC (Ostia II, 267, Lamb. 9A, Lamb. 10A o Ostia I, 261) i puntualment, alguna de primera meitat del s. III dC (Ostia I, 262, variant C). Igualment, els nombrosos fragments de comuna africana de pasta groga, essencialment gibrelles Vegas 12 i gerres ansades Vegas 43, que si seguim la datació de Casas et al. i Bonifay (Casas et al. 1990; Bonifay, 2004) ens situen també en una forquilla cronològica d'entre la segona meitat del s. II dC i la primera meitat del s. III dC.

La gran activitat de desmuntatge de finals del s. II-inicis del III ens ha permès, sense necessitat d'excavar els nivells d'utilització de l'últim moment de l'edifici, identificar unes primeres traces d'una fase constructiva anterior. Amb els vestigis que hem documentat fins ara podem afirmar que l'edifici tenia inicialment una distribució interna força diferent, abans que es portés a terme una intensa reforma organitzativa en la remodelació que es va fer segurament a mitjan segle I dC. L'excavació a més profunditat a la zona del pati ha permès descobrir un mur anterior de separació entre l'A-5 i el pati, paral·lel al posterior UE 3131, però lleugerament més desplaçat al sud. Sembla que aquest mur anterior va ser parcialment desmuntat per construir-hi el següent, utilitzant la part romanent de l'antiga paret UE 3120 com a banquetta de fonamentació de la posterior UE 3131 (fig. 5).

Figura 7. Accions de desmuntatge i abandonament de l'edifici: a la imatge de l'esquerra, una de les rases de recuperació de pedra (UE 3125) i la fossa de deixalles UE 3132-3521 que retalla l'A-4. La seva excavació ha permès descobrir el mur anterior UE 3141, en primer terme. A la imatge de la dreta, un detall del potent nivell d'enderroc que segellava la construcció després del seu abandó (UE 3038).

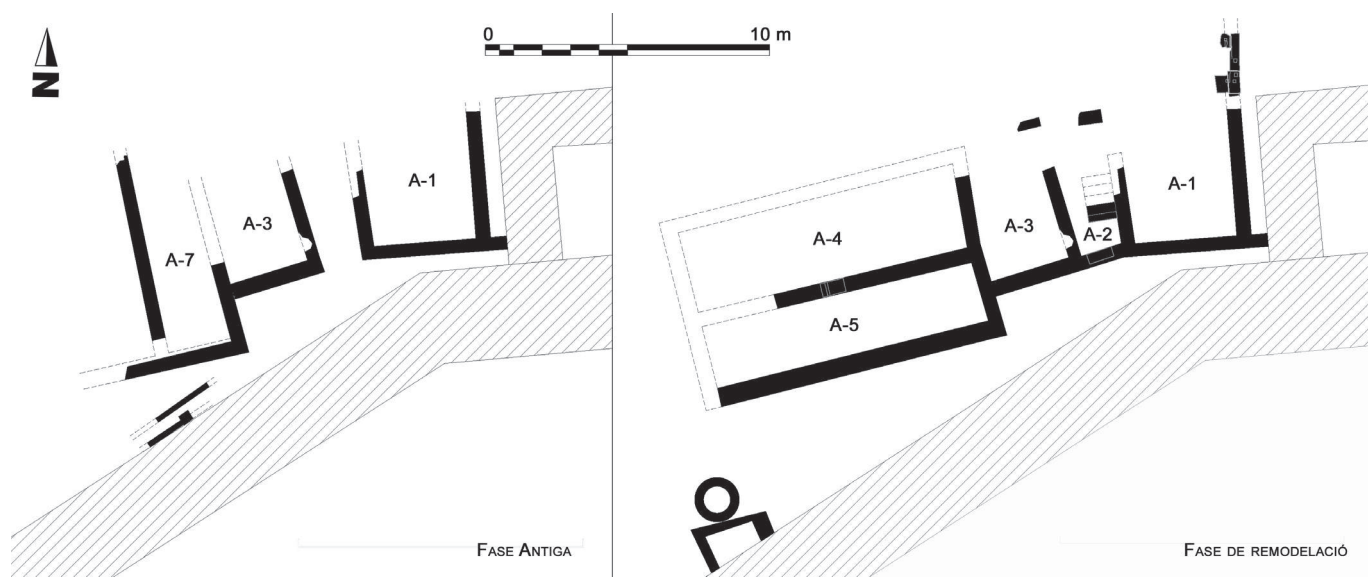

Figura 8. Proposta restitutòria de la fase més antiga de l'edifici documentada fins al moment (a l'esquerra) i la seva transformació després de la remodelació (a la dreta).

Figura 9. Dues de les tombes localitzades: la UF 3115, d'un individu adult, i la tomba infantil de teules UF 3556.

La localització de fragments del que sembla un mateix mur sota la fossa UE 3132-3521 de l'A-4 i dels estrats d'abocament de l'A-5 (UE 3530) (fig. 4), paral·lel a la paret de separació entre l'habitació A-3 i les habitacions A-4 i A-5 (UE 3130), a 2,16 m d'aquest, i que també considerem de construcció antiga, apunten a l'existència d'una habitació rectangular, de 7 m per 2,16 m (uns 18 m²), molt allargada, orientada nord-sud, adossada a l'A-3, a la qual hem anomenat A-7 (fig. 8). La resta de murs que configuren tant l'A-4 com l'A-5 sabem que corresponen a la remodelació posterior, ja que se n'han localitzat les trinxeres de fonamentació que tallen pavimentacions de la penúltima fase de l'edifici i amb els seus paviments obliterations la part del mur conservada de l'anterior estança.

A la zona del pati s'ha localitzat també un nivell d'ús d'aquest moment, també de graves compactades, i dos petits murets paral·lels, que aparentment configuren una claveguera que discorre adossada a la muralla (fig. 4).

Tot i que encara no s'ha pogut confirmar, ja que no s'ha prosseguit amb l'aprofundiment estratigràfic en aquest indret, també és possible que l'A-2 i, per tant, la connexió entre l'A-1 i l'A-3, no existís en aquesta fase més antiga de la construcció extramurs, com tampoc l'escala d'accés al pis superior. Per tant, es planteja com a hipòtesi que la distribució de l'edifici abans de la seva remodelació estigués configurada per l'A-1, aïllat, i el bloc de l'A-3 i l'A-7, més a l'oest. La reforma de la qual resulta la configuració final de l'edifici hauria unificat probablement els dos blocs amb la construcció de l'A-2 i, a més, s'hi hauria erigit un pis superior, fet pel qual potser es reforma el mur UE 3120 i es construeix el nou UE 3131 (fig. 5).

La manca d'excavació dels estrats corresponents a aquesta fase més antiga no ha permès determinar-ne encara una datació, tan sols es pot donar un *ante quem* de mitjan s. I dC, moment, com s'ha vist, en què es fa la reforma de l'edifici.

Així doncs, fins al moment s'han identificat dues fases d'aquesta construcció extramurs (fig. 8). Una primera, més senzilla, d'estances aïllades, i una segona, en què aquestes, a partir del desmuntatge de determinats murs i la construcció d'altres, es converteixen en les habitacions en un edifici complex i articulat, tal com es conserva fins al moment del seu

abandonament. No es descarta, però, que pogués haver-hi hagut alguna fase encara anterior, de la qual, fins al moment, no tenim constància.

La seva funció, malauradament, encara no resta del tot clara. La seva ubicació al costat de la porta nord de la ciutat i la seva disposició en planta apunten a algun tipus d'instal·lació destinada a l'emmagatzematge o al control comercial, fet que sembla reafirmar-se amb la considerable quantitat d'àmfores senceres fragmentades localitzades a les immediacions de l'edifici. No es pot descartar, però que es tractés d'un establiment que oferís serveis d'allotjament.

Finalment, de temps després de l'enrunament de la construcció i de les accions de rapinya i recuperació, i probablement de quan les restes de l'edifici estaven ja terraplenades, s'identifica un conjunt de tombes, dues de nadons (UF 3518 i 3525), dues d'infants (UF 3123 i 3556) i una cinquena d'un adult (UF 3115) (fig. 9), que retallen part dels murs i paviments de l'edifici un cop aquest és abandonat. Quatre d'aquestes són tombes en fossa, una de les infantils i la de l'adult, amb coberta de lloses. La darrera, infantil, és certament excepcional dins el context de Guissona ja que es tracta d'una tomba de tègules de doble vessant, feta contra el parament exterior de la muralla, l'única d'aquesta tipologia funerària localitzada fins avui al Parc Arqueològic.

Malauradament, no s'han localitzat elements materials que ens permetin datar amb precisió aquesta fase, tot i que l'evolució coneguda del sector, convertit en una zona de necròpoli en època tardoantiga, entre els segles VI i VII (Pera; Guitart, 2012), sembla apuntar que els enterraments són d'aquesta cronologia. Aquests són els elements més moderns que s'han pogut excavar en aquest indret del jaciment, ja coberts pels nivells contemporanis de conreu.

EL PATI DESCOBERT DE LES TERMES PÚBLIQUES I EL SEU ENTORN

Els antecedents

Des de la incorporació al Parc Arqueològic l'any 2004 del solar que havia ocupat fins aleshores el pati de l'institut de secundària de Guissona, s'hi han portat a terme treballs arqueolò-

gics sistemàtics que ens han permès documentar en extensió les termes públiques de la ciutat romana de *Iesso*, que ja havien estat detectades en les primeres excavacions fetes a la zona els anys 1974 i 1975 (Guitart; Prevosti, 1982).

Entre els anys 2004 i 2009, l'excavació en extensió ja va permetre posar al descobert una bona part d'aquest equipament públic de la *Iesso* romana i també constatar que l'edifici va tenir diverses fases evolutives que van anar canviant substancialment el seu aspecte, morfologia i dimensions. A les ciutats romanes era habitual que aquest tipus d'edifici públic fos objecte de remodelacions successives, ja que, pel fet que usaven quotidianament el foc i l'aigua per desenvolupar la seva funció, les seves instal·lacions tenien un desgast notable i calia renovar-les periòdicament.

Cal dir que en el nostre cas la conservació de les restes de les termes és relativament bona pel que fa a les fases més antigues, mentre que la darrera fase es troba quasi totalment arrasada i en queden només restes dels fonaments i d'algun element que estava per sota de la cota dels seus nivells de circulació. Malauradament, la monumentalitat d'aquest tipus d'edifici romà, construït, en el cas de *Iesso*, en bona part, amb carreus tallats, ha fet que el monument hagi estat sotmès a una espoliació continuada que ha afectat sobretot la darrera fase, però també la conservació de tot el conjunt. Tot i així, les restes conservades han enriquit de manera molt decisiva les potencialitats museogràfiques del Parc Arqueològic i la seva capacitat evocadora.

Les primeres campanyes fins al 2009 es van centrar en la part coberta de l'edifici termal (Sector 1, Sector 3 i Sector 6) (fig. 10), i van permetre constatar que teníem un edifici inicial (fase 1), que va ser remodelat i ampliat considerablement al cap d'uns anys (fase 2), i finalment uns decennis més tard va tornar a ser profundament transformat i en part enderrocat per aixecar-hi un nou edifici termal que, malgrat tot, encara aprofitava alguns dels elements anteriors (fase 3). A partir de la campanya del 2008, i un cop quasi esgotada l'estratigrafia corresponent a les zones cobertes, es va ampliar la zona d'excavació vers l'oest (Sector 4 i Sector 5). El Sector 4 correspon a un gran pati exterior on, a l'angle nord-est, es va instal·lar la

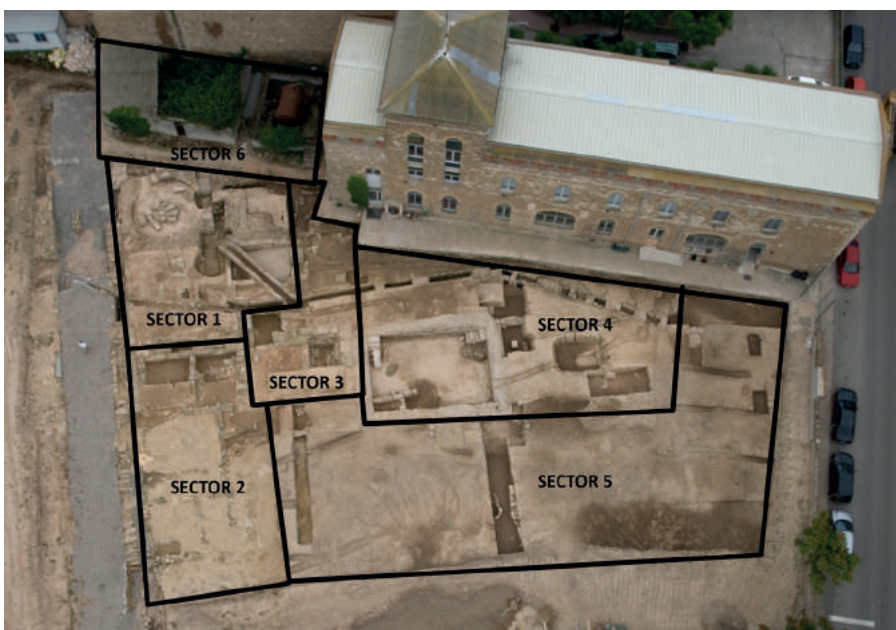

Figura 10. Vista aèria de la zona Termes, amb els 6 sectors de treball diferenciats des del 2004.

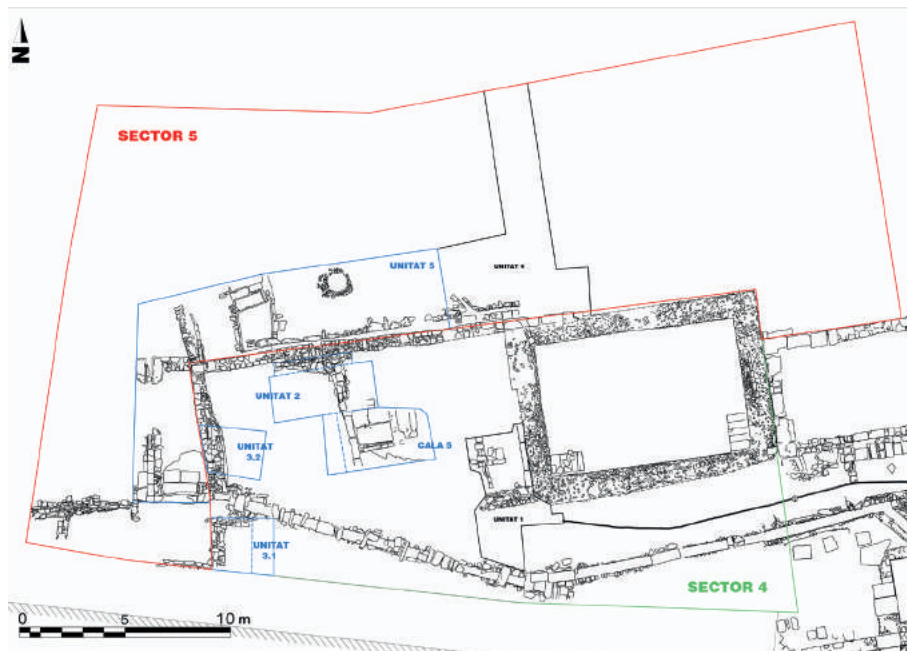

Figura 11. Planta dels sectors 4 i 5, on actualment s'està treballant i als quals fa referència aquest article.

natatio de les termes. El Sector 5, actualment en procés d'excavació, probablement pugui formar part de l'edifici termal de la segona fase i funcioni com a una zona enjardinada de lleure i gaudi per als usuaris de les termes.

Una presentació sintètica d'aquests treballs fins al 2009, i una primera aproximació a la seva interpretació funcional i cronològica, ja es va presentar i publicar en el marc de la Tribuna d'Arqueologia (Guitart et al., 2011), i per tant, en aquest article no entrarem en detall sobre l'evolució de les estances termals, sinó que el dedicarem a presentar els treballs i els resultats obtinguts en les tasques d'excavació realitzades durant les campanyes del 2010 al 2014 als sectors 4 i 5, és a dir, al pati descobert de les termes i a la zona immediata al nord i a l'oest d'aquest. Detallarem els treballs realitzats en aquests dos sectors, i per fer entendre millor la seva evolució, farem una interpretació cronològica conjunta. A la vegada tindrem en compte les intervencions realitzades amb anterioritat per intentar donar una visió actualitzada i global de l'evolució cronostratigràfica de l'illa urbanística on es van instal·lar les termes públiques de *lesso*.

LA INTERVENCIÓ AL PATI DESCOBERT DE LES TERMES (SECTOR 4)

El Sector 4 es va obrir en el seu moment amb l'objectiu de delimitar l'extensió i l'organització del pati exterior de les termes i determinar-ne la seva evolució i naturalesa. Després, en la reordenació i sistematització museogràfica del Parc, l'organització i adequació per a la visita d'aquest indret del jaciment es va convertir en prioritària, ja que es tracta d'un espai essencial per a la interpretació de la segona fase de les termes, que és la més ben conservada i la que s'ha prioritzat en la museïtzació de l'edifici termal. Per això, malgrat que es va renunciar a excavar en profunditat la totalitat del pati, calia fer-hi algun sondeig abans de procedir a la seva museïtzació, per tal de documentar l'evolució cronostratigràfica i urbanística d'aquest sector abans de ser ocupat per l'ampliació de les termes en la seva fase 2. Amb aquest objectiu es van escollir dues unitats d'excavació: la unitat2-cala5 i la unitat 3 (fig.11 i 12).

L'excavació de la unitat2-cala5 fins a arribar a nivells geològics ha permès conèixer la configuració de la construcció del pati i un total de tres fases evolutives anteriors: dues de pertanyents a les primeres sistematitzacions urbanístiques del sector en època republicana; una fase de reorganització i transformació en època d'August, i el moment de construcció del pati relacionat amb l'edifici termal, que cobreix totes les construccions anteriors.

La primera activitat antròpica observada en aquest sondeig va ser la realització d'un seguit d'abocaments de pedres, en els punts on era necessari, destinats tant a drenar el terreny i gestionar les aigües freàtiques (cal recordar que la ciutat de *lesso* s'emplaçava sobre un important aquífer) com a regularitzar el nivell geològic. En segon lloc, es van començar a edificar les primeres estructures fonamentades directament sobre els nivells geològics (fig. 13). Així, se'ns dibuixa una primera fase amb la presència de dos carrers perpendiculars, dels quals tenim documentada amb seguretat una cantonada i una sèrie d'habitacions annexes. Sembla que la primera edifi-

Figura 12. Panoràmica dels sectors 4-5 i detall de les unitats d'excavació (Unitat 2-Cala 5, Unitat 3 i Unitat 5) En les unitats del sector 4 es va aprofundir fins a arribar a nivells geològics, cosa que ens va permetre conèixer l'evolució urbanística de la zona. La Unitat 5 del sector 5 està actualment en procés d'excavació.

Figura 13. Diversos detalls dels abocaments de pedra que es van documentar a la Unitat 2-Cala5, la UE 1107-1110. També es pot veure la trinxera de construcció d'una primera claveguera, encara reblerta per la UE 1104 i la banqueta UE 1119. A la imatge de la dreta també es pot apreciar com el nivell de pedres es posa sobre el nivell geològic directament.

cació d'aquesta zona correspon a època republicana, fet que es va poder constatar a les unitats d'excavació del Sector 4, on es van documentar nivells clarament preaugustals que apunten vers un horitzó cronològic de segle I aC (tenim una total absència de ceràmica de vernís vermell). Per tant, si tenim en compte que la fundació de *Iesso* l'hem de situar entorn al 100 aC, aquesta primera activitat cal datar-la entre els inicis del segle I aC i l'època d'August, sense que les evidències proporcionades per l'excavació permetin una precisió més ajustada. Emmarcat encara en època republicana, es van portar a terme una sèrie de reformes, sobretot a la zona del carrer. El paviment d'un dels carrers es va veure afectat per la construcció d'una claveguera. El fet que el ferm del primer carrer estigués en una cota tan baixa segurament provocava problemes de filtracions d'aigua des de la capa freàtica. Possiblement per aquest motiu decideixen aixecar el nivell de circulació entre 30 i 40 cm, prèviament a la construcció de la claveguera, per ajudar a gestionar les aigües. Els àmbits adjacents a la façana del carrer també es van veure afectats per compartimentacions i diverses reformes en aquest mateix moment.

És possible que la primera fase de l'edifici termal es construís coincidint amb alguna d'aquestes sistematitzacions urbanístiques descrites fins ara. Aquesta excavació del 2010-2012 als sectors 4 i 5 correspon a la mateixa insula que aquell primer edifici termal per al qual ja proposàvem en el seu moment, tenint en compte la seva tipologia arquitectònica, una cronologia de segle I aC, anterior a l'època d'August (Guitart et al., 2011).

Tornant a l'excavació de la unitat2-cala5, després d'aquelles primeres sistematitzacions d'època republicana la zona es va veure afectada per una nova reforma urbanística. Primer de tot, si ens fixem en la zona del carrer, es van produir una sèrie d'aportacions de terra per aixecar, de nou, el nivell de circulació, aquesta vegada uns 40-50 cm. També es va construir un nou mur (UE 478), que va tancar la cantonada del carrer i va convertir l'antic carrer que discorria est-oest en espai d'habitació. Diguem, però, que durant l'excavació van sorgir alguns dubtes interpretatius no resolts a l'hora d'atribuir aquest tancament a una fase concreta, ja que també podria ser que la

cantonada ja hagués quedat anul·lada amb anterioritat (fig. 14).

Deixant de banda aquests dubtes, paral·lelament a aquest nou rebliment es va construir una nova claveguera, la presència de la qual fa pensar que, tot i quedar la cantonada tancada i aprofitada per fer nous espais d'habitació a l'est, el carrer nord-sud va continuar en funcionament. Els nivells d'ús, relacionats amb la repavimentació del carrer, funcionaven enrasats i conjuntament amb la nova claveguera, la qual quedava al bell mig del carrer, a 2 metres de distància d'ambdues façanes (fig. 14).

Així doncs, el carrer tornava a marcar la pauta de reformes, però si ens fixem en l'interior de les habitacions, veiem com també es van produir canvis notables. Es construeixen noves estances ocupant l'antic carrer est-oest, i també es va instal·lar algun tipus d'estructura industrial amb un paviment de lloses lligades amb un sistema de grapes. El conjunt d'aquestes intervencions es poden situar a l'època d'August, ja que la majoria dels estrats relacionats amb aquesta fase constructiva presentaven terra sigil·lata itàlica com a fòssil director, amb una total absència de terra sigil·lata sudgàlica.

Finalment, els estrats superiors d'aquest sondeig ens han documentat el moment en què tot aquest sector 4 es va veure afectat per la gran ampliació i profunda remodelació de les termes públiques en la seva fase 2. Les estructures anteriors van ser enderrocades, i tant les seves restes com el carrer que havia funcionat des d'època republicana van ser coberts per un terraplenament fins a assolir la cota del que havia de ser a partir d'aleshores el nivell d'utilització del pati-palestra de l'equipament termal, amb la seva gran *natatio* a l'angle nord-est i el potent mur est-oest (UE 709) que feia de límit nord i de mur de contenció de la terrassa sobre la qual s'assentava el pati, amb un desnivell considerable entre aquest i el sector 5 (fig. 15).

L'anàlisi dels materials dels diversos estrats d'aquest terraplenament ens dona una cronologia per a la construcció del pati, amb la *natatio* i la claveguera de desguàs de les termes que el travessa, de tercer quart del segle I dC, és a dir, d'època de Neró o inici d'època flàvia. La presència d'alguns fragments

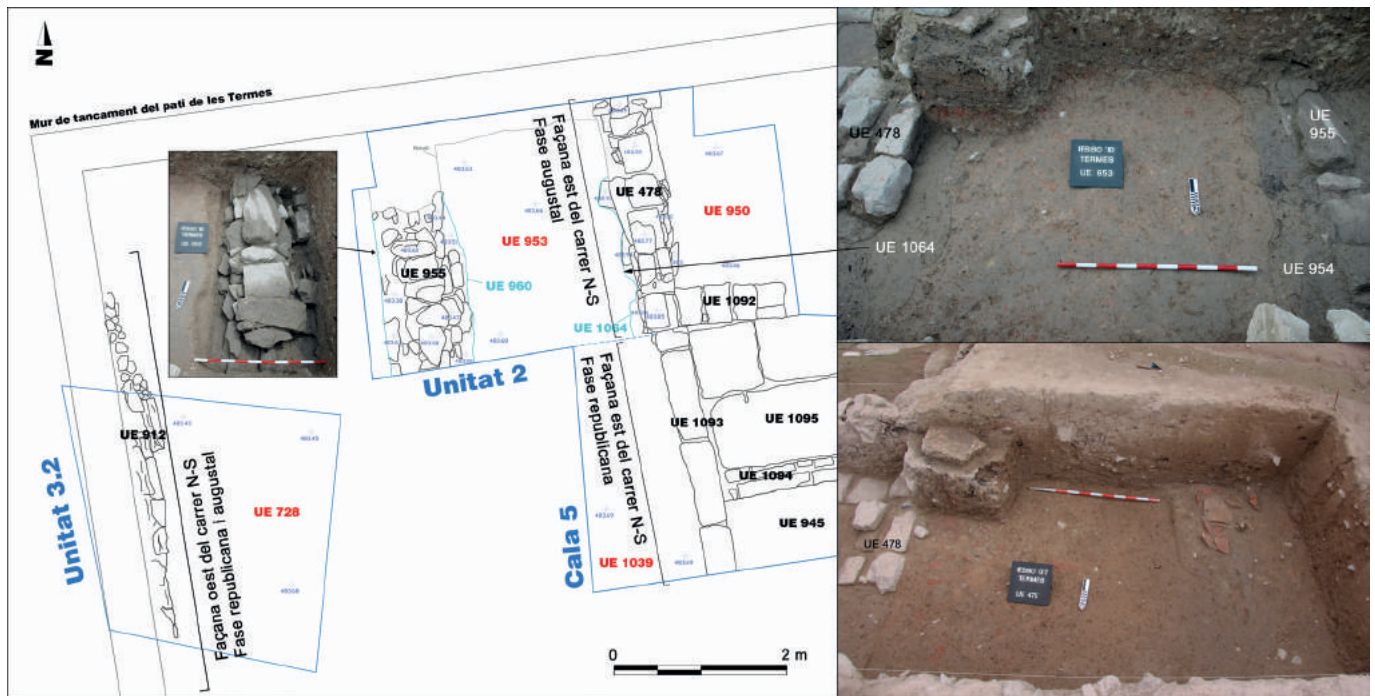

Figura 14. Planta de la fase augustal de les unitats del Sector 4 on es pot apreciar el suposat cardo i el probable tancament del decumanus en època augustal o anterior. Al bell mig del carrer podem observar la claveguera UE 955. A la imatge de la dreta, a dalt, detall de la UE 478, interpretat com a nivell de circulació d'un cardo d'època augustal. A baix, apareix la UE 953 (nivell constructiu d'època augustal) i es poden apreciar els retalls de les trinxeres constructives, encara reblertes, del mur UE 478 i la claveguera UE 955.

Figura 15. A la imatge general podem veure el mur de terrassa nord del pati de les termes de la segona fase, UE 709. A la dreta podem veure un detall de les rases de desmuntatge del mur UE 478 (mur construït en fases anteriors i ara desmuntat) i de la claveguera augustiana (UE 955). A sota, es pot veure la trinxera de fonamentació del mur de terrassa UE 709.

corresponents a les primeres produccions de terra sigil·lata hispànica en els nivells superiors d'aquest rebliment semblen avalar clarament aquesta datació, que correspondria, doncs, a la fase 2 de les termes. Només ens queda el dubte si el terraplenament va ser fet tot de cop o va transcórrer un temps entre l'enderroc de les estructures d'època d'August i la conclusió de l'obra d'ampliació de les termes, ja que la sigil·lata hispànica està completament absent en els nivells inferiors del terraplenament.

LA INTERVENCIÓ AL SECTOR 5 DE LA ZONA TERMES

El Sector 5 és un espai de 200 m² que es troba situat al nord i a l'oest del complex termal, i correspon probablement a espais exteriors no coberts d'aquests banys públics. Amb l'obertura d'aquest sector es pretenia, com a objectiu general a mig termini, completar el coneixement de les termes i afinar la seva cronologia, així com documentar en extensió les restes de les construccions que ocupaven aquesta zona abans de l'ampliació de les termes. Per iniciar aquesta intervenció, s'ha

Figura 16. A la imatge de l'esquerra podem veure l'estrat de terra i pedra petita que composava la rampa d'accés de la segona fase termal des de la terrassa inferior a la superior, i el rebliment del saqueig de la claveguera i possiblement de part d'aquesta rampa, la UE 1197. La rampa anava en direcció sud-nord i segurament arribava fins al mur UE 866, detallat a la imatge central. A la dreta de tot tenim un detall de les lloses, UE 606, que s'han interpretat com a zona d'accés de l'edifici termal de la segona fase.

Figura 17. A la imatge de l'esquerra podem veure detalladament els estanys possiblement ornamentals. A la dreta, a dalt, un detall del seu procés d'excavació, i del rebliment d'un dels estanys fet a base de material constructiu (UE 1194-1198). A sota, l'estany ja excavat on es pot veure la totalitat del paviment hidràulic, UE 1329.

delimitat una primera unitat d'excavació més reduïda, la unitat 5, per excavar-la en profunditat i documentar la seqüència estratigràfica completa abans de procedir a l'excavació en extensió de la totalitat d'aquest ampli Sector 5.

La unitat 5, que està, doncs, en aquests moments en curs d'excavació, té forma de L, que ressegueix els murs limítrofs del complex termal tant pel seu costat oest com pel seu costat nord (fig. 12).

Les activitats més antigues documentades fins ara en aquesta unitat estan relacionades amb l'obra d'ampliació de les termes. La disposició del nou pati-palestra de les termes va ocupar el carrer nord-sud que fins aleshores teníem en aquest punt i va obligar a desplaçar-lo cap a l'oest. El mur façana oest del nou pati va utilitzar com a fonament el mur de la façana oest de l'antic carrer, i es constitueix a partir d'aquest moment com a mur de façana est del nou carrer. En aquest nou carrer s'hi obria una porta del pati, per sota de la qual sortia també la claveguera de desguàs de les termes, que donava a la claveguera que baixava pel mig del nou carrer cap al nord. Tocant a la porta del pati, en l'excavació s'ha documentat un paviment de grans lloses (UE 606) a partir del qual el carrer baixava cap

al nord amb pendent pronunciat, constituït per un potent rebliment de terra i pedres (UE 847) que cobria totes les construccions anteriors d'aquesta zona i s'estenia fins al mur UE 866, que interpretem que va ser construït com a contenció d'aquest rebliment (fig. 16).

Al nord del mur del pati de les termes (UE 709), i a una cota bastant més baixa respecte a aquest, s'hi van construir un parell de dipòsits o petits estanys que seguien un eix sud-nord respecte a la façana del nou carrer més a l'oest (fig. 17). És possible que es tracti d'una estructura arquitectònica amb finalitat ornamental relacionada amb les termes. Si fos així, significaria que aquesta part del Sector 5 també podria haver format part del recinte termal en la seva segona fase, com un espai enjardinat situat a una cota inferior respecte al pati-palestra. Els treballs en aquest sector encara estan en procés, i per tant, aquesta hipòtesi interpretativa caldrà confirmar-la en el futur.

L'excavació dels nivells superiors d'aquest sector 5 ens ha permès observar els estrats relacionats amb l'enderroc i abandonament de l'edifici termal entorn als segles III-IV dC. La localització d'un seguit d'estrats que van anar desdibuixant les

antigues terrasses i conformant un pendent uniforme del terreny ens confirmen aquesta llarga fase d'abandonament de la zona. Amb posterioritat, probablement ja al segle V dC, va tornar a haver-hi una certa activitat a la zona, que aquí es concreta amb la presència d'alguns enterraments que tallaven estrats que daten de la segona meitat del segle IV dC. Concretament, l'excavació ha permès la recuperació de les restes òssies de tres inhumacions, dues en fossa amb coberta de lloses, conservades en ambdós casos només parcialment, i una altra amb el cos dipositat a l'interior d'una rasa (fig. 18). Aquesta renovada presència a la zona en època tardoantiga es va detectar també en altres punts de l'entorn, com, per exemple, a l'interior de l'antiga *natatio*, amb la documentació d'una certa activitat constructiva que reaprofitava les ruïnes de l'edifici termal (Guitart et al., 2009).

BIBLIOGRAFIA

- BONIFAY, M. (2004). *Études sur la céramique romaine tardive d'Afrique*. Col. BAR International Series, 1301. Oxford: Archaeopress.
- CASAS, J.; CASTANYER, P.; NOLLA, J.M.; TREMOLEDA, J. (1990). *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana. I, Materials augustals i alto-imperials a les comarques orientals de Girona*. Col. Sèrie monogràfica, 12. Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona.
- GARCÉS, I.; MOLIST, N.; SOLÍAS, J.M. (1989). «Les excavacions d'urgència a Ilesso (Guissona, la Segarra)». A: *Excavacions arqueològiques d'urgència a les comarques de Lleida*. Col. Excavacions arqueològiques a Catalunya, 9. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 108-124.

Figura 18. Panoràmica dels sectors 4 i 5, on es va poder documentar un conjunt d'enterraments tardoantics, un cop l'edifici termal ja havia quedat totalment obliterat i cobert per deposicions de terra. A sota, es poden veure detalladament algunes de les unitats funeràries.

- GARCÉS, I.; MOLIST, N.; SOLÍAS, J.M. (1993). «Ilesso-Delimitació del nord de la ciutat romana, Guissona». A: *Anuari d'Intervencions arqueològiques 1982-1989. Època romana i antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*. Col. Anuaris d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya, 1. Barcelona: Direcció General del Patrimoni Cultural. Servei d'Arqueologia, p. 191.
- GARCÉS, I.; MOLIST, N.; SOLÍAS, J.M. «Aportacions al coneixement de la topografia urbana de Ilesso (Guissona, la Segarra)». A: MAYER, M.; NOLLA, J.M.; PARDO, J. [eds.] (1998). *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània citerior. Homenatge a Josep Estrada i Garriga. Actes de les Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana (Granolers 1987)*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Clàssics, p. 229-243.
- GUIPART, J.; PERA, J.; PADRÓS, N.; CASTELLANA, D. (2009). *Memòria de les excavacions arqueològiques de Guissona (Segarra). Sector Termes. Anys 2006-2008*. 3 vol. Barcelona: Memòria d'Intervenció Arqueològica dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural. Generalitat de Catalunya.
- GUIPART, J.; PERA, J.; ROS, J. (2005). «Arqueologia a l'antiga ciutat romana de Ilesso (Guissona, Lleida)». A: *Primer Simposi de Patrimoni i Turisme Cultural. Arqueologia Viva de les Ciutats a l'Antiguitat*. Patronat d'Arqueologia de Guissona; Universidade do Minho; Università di Roma "La Sapienza"; Museu de la Conca Dellà, Isona (Lleida, 4-6 octubre 2001). Lleida, p. 153-192.
- GUIPART, J.; PERA, J.; ROS, J.; PADRÓS, N. «Excavacions a la ciutat romana de Ilesso (Guissona, Segarra). Les termes públiques i les darreres intervencions». *Tribuna d'Arqueologia*, 2009 (2011), p. 149-186.
- GUIPART, J.; PREVOSTI, M. (1982). «Guissona». A: *Excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 365-366.
- GUIPART, J.; ROS, J.; GIRONÈS, T.; PERA, J. «La ciutat romana de Ilesso (Guissona, Segarra). Cap a la socialització de la recerca arqueològica». *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* (2014), p. 21-38.
- PERA, J.; GUIPART, J. «Necròpolis tardanes a la ciutat romana de Ilesso. Un problema per resoldre». A: MOLIST, N.; RIPOLL, G. [eds.] (2012). *Arqueologia funerària al nord-est peninsular (segles VI-XII)*, vol. 1. Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya. Olèrdola, p. 161-174.